

ՆԱԽԱԾՐՋԱՆԻ ԲԱՆԻՈՐՆԵՐԸ

ԳԱՐԵԳԻՆ ԽԱԺԱԿԵՆԱՆԻ

II

Ա. ԲԱՆԻՈՐՆԵՐԸ ՆԱԽԱԶՈՐԵՐԻ ՇՐՋԱՆՈՒՄ

Գործիք և մեքենայ—ահա միևնույն հասկացողութեան զանազան աստիճանները: Գործիքը, եթէ կարելի է այսպէս ասել, մեքենայի երկխոսական դրութիւնն է: Երկուսն էլ ծառայում են իբրև միջոցներ մարդու ձեռքում մի գործ կատարելու ժամանակ: Աւելի զարգացած լեզուների մէջ «գործիք» (орудіе) խօսքն ընդհանուր հասկացողութիւն է արտայայտում. այդ մոռով մեքենան ևս գործիք է: Բայց մեր լեզւի մէջ, չը կարողացանք զոնել (զուցէ կալ) «գործիք» խօսքի մասնաւոր, նեղ արտայայտութիւնը, ինչպէս, օրինակ, եւրոպական լեզուներում «ինստրումենտ» բառը ¹⁾:

Արդիւնաբերական և արդիւնագործական աշխարհում ոչ մի բան չի կատարում առանց գործիքների և մեքենաների: Սկսած ամենավայրենի ազդերից մինչև ամենաքաղաքակիրթ ժողովուրդները տնտեսական բոլոր գործերը կատարում են դրանց օգնութիւնով:

¹⁾ Մենք գործ ենք անում գործի և գործիք բառերը, որոնցից առաջինը՝ միջոցի, ինստրումենտի մտքով: Իւր կազմութիւնովն իսկ գործի բառը աւելի պարզ է, ինչպէս որ աւելի պարզ է ինստրումենտի դադափարը, համեմատութեամբ գործիք բառի հետ, որի չղջնակի ձևն արդէն ցոյց է տալիս իրի բարդութիւնը:

Ձանազանութիւնը ոչ թէ սկզբունքի գործիքներ և մեքենաներ գործածելու մէջն է, այլ միայն նրանց բարդութեան կամ պարզութեան, շատութեան կամ քշութեան մէջ: Մի տեղ գործ է ածուում մանգաղ կամ գերանդի, միւս տեղ հնձող մեքենայ: մի տեղ հոր փորելու համար բանեցնում են հասարակ կացիւններ, բահեր ու բրիչներ, միւս տեղում դուր, լայնացնող բուր և այլն: Որքան մոզովուրդը կուլտուրայի մէջ առաջ է, այնքան նրա գործիքներն ու մեքենաներն աւելի բարդ, աւելի մեծ ոյժ պարունակող և աւելի դժարամատչելի են առանձին անհատների համար: այնքան աւելի քիչ աշխատող ձեռքեր են հարկաւոր շատ գործեր կատարելու համար այդ մեքենաներով: Ընդհակառակը, որքան աւելի քիչ կուլտուրական է ժողովուրդը, այնքան մեքենաները և գործիքները պարզ են, նոյնքան քիչ ոյժ են փոխարինում նրանք: Բայց բոլոր ազգերի, բոլոր կուլտուրական աստիճանների մէջ գործիքները և մեքենաները ոչինչ են, եթէ մարդու կառավարող խելքն ու աշխատող ձեռքը օգնութեան չեն հասնում նրանց: Այստեղ ևս զանազանութիւնը միայն չափի և գործածութեան ձևի մէջն է. զարգացած ազգերի մէջ աւելի խելք, քիչ ֆիզիկական ոյժ, ուրեմն և քիչ մարդիկ, չը զարգացածների մէջ քիչ խելք, շատ ոյժ և շատ մարդիկ: Բանը նրանումն է, որ կուլտուրական ազգերը գիտեն օգուել բնութեան ոյժերից, նրա առարկաների մէջ թաղնւած էներգիայից. գիտեն այն էներգիան, օրինակ, քարածուխի, նաւթի կամ ջրի միջից ազատել, լցնել մեքենաների մէջ և ծառայեցնել այնպէս, ինչպէս չարմար է, ինչպէս ձեռննոտ է իրանց համար: Իսկ ոչ-կուլտուրական ժողովուրդն այդ չի իմանում. նրա գործերում գլխաւոր տեղը բռնում է այն ոյժը, որ անմիջապէս ենթարկւում է իւր կամքին, այսինքն իւր մկանների զօրութեանը. միայն. նա չը գիտէ տիրել, կառավարել բնութեան ոյժերից գոնէ միքանիսին:

Այս բոլորից չեմոյ պարզ է ուրեմն, որ աշխատող ձեռքերն ունենալու են անշուշտ իրանց աչքի ընկնող տեղը նաւթային գործերում, չը նայելով, որ այդտեղ գործ են ածւում բազմաթիւ մեքենաներ ու գործիքներ: Ոչինչ են շոգեշարժները, եթէ բանւորը չի կանոնաւորում նրա շարժումները, ջուր և վառելիք չի մատակարարում և այլն:

Աշխատող ձեռքերն են փորելու գործիքները պառատառն ու կառավարողը, նոյն ձեռքերն են ցեխն ու ջուրը, նաև թն ու աւազը քաշելու օգնողը և այլն և այլն: Մի խօսքով իւրաքանչիւր քայլափոխում բանւոր մարդու ձեռքերն են ամեն տեսակ գործի ու շարժողութեան դրդիչ պատճառը. առանց այդ ձեռքերի — մեռելութիւն և անշարժութիւն:

*
* *

1. Բանւորները փորելու գործում

Ամեն մի հոր փորել սկսելու օրից մինչև նաւթի հասնելու օրը հարկաւոր են հետևեալ մարդիկ. փորող վարպետն (суровый мастеръ) իւր օգնականներով (լինում են կամ մէկ կամ երկու հոգի) և 4—5 բանւորներ: Փորող վարպետն ու իւր օգնականները բաժանում են իրանց մէջ աշխատանքն այսպէս. մէկը զիշերը, միւսները կամ միւսը ցերեկը, իսկ հասարակ բանւորներից 4—6 հոգի ցերեկը, նոյնքան էլ զիշերը: Այնպէս որ ամեն մի հորի համար փորելու ժամանակ հարկաւոր է լինում 10—14 մարդ, որ հնար լինի անդադար—ցերեկ ու զիշեր — քանդել:

Փորող վարպետն այստեղ միայն հրամայող, կառավարող է, որին փոխարինում է բացակայութեան ժամանակ իւր օգնականը: Այդ երկուսն էլ չունին մաս ֆիզիկական աշխատանքից. ամբողջ աշխատանքն ընկնում է 4—6 բանւորների վրայ, որոնց պարտականութիւնների առաջին կէտն է չլսել վարպետին և օգնականին: Թէև այս բանւորների մէջ աշխատանքը բաժանւած է, բայց այդ խիստ բաժանումը շատ քիչ դէպքերում է գործադրւում, որովհետև շուտ-շուտ են պատահում խմբական աշխատանք պահանջող գործեր և իրար փոխարինելու դէպքեր: Հորի բերանի մեծ փոսը (շախտա) փորում են նրանք խմբով, խողովակները քաշ տալիս, տեղը դնում, մի կտորը միւսի մէջ անցկացնում և մեխում (заклепать) կրկին նրանք, բաղմամբիւ գործիքների պատրաստողը, մաքրողը, այս ու այն կողմ քարշ տալով նոյնպէս սրանք են: Այդ և ուրիշ դրանց նման բաղմամբիւ աշխատանքներ կատարում են նրանք խմբով, իսկ հորը փորելու գործողութեան ընթացքում, երբ արտակարգ

մի պահանջ չը կայ, նրանք անում են իրանց համար արդէն որոշ-
ւած գործերը. այնպէս որ մի երկուսի աշխատելու ժամանակ միւս-
ները կանգնած հանգստանում են:

Այդ 4—6 բանւորներից մէկի պարտականութիւնն է մեքենային ըն-
թացք տալ և կանգնեցնել, հարկ եղած ժամանակն էլ օգնել միւսներին,
երկրորդի պարտականութիւնն է բարձրանալ բուրգի (ВЫШКА) ներսի
կողմից 5—6 սաժէն բարձրութեան վրալ շինած պատշգամբը և այն տե-
ղից կապել ձողերի (շտանգ) վերին ծալերը շոգեմեքենայի հետ հաղոր-
դակցութիւն ունեցող պարանի ծալից, որ լետոյ հորն իջեցնեն: Երրորդի
պարտականութիւնն է հորի բերանի մօտ կանգնել, ջոկել այն ձողի ներ-
քեի ծալը, որի վերի ծալն արդէն կապած է պարանից, առաջ բերել
ալդ ծալը մի մեծ երկաթէ բանալու միջոցով և կանգնեցնել ուղիղ
հորի բերանի վրալ: Առաջուց արդէն հորի մէջ կախ տւած է լինում հար-
կաւոր գործիքը. բերում է երրորդ բանւորը ձողի ծալը և չորրորդ բան-
ւորի օգնութիւնով սկսում են հագցնել երկու ծալերն իրար մէջ և ամ-
րացնել: Այդ կատարում են երկաթէ բանալիների միջոցով, դրա համար
էլ ալդ բանւորներից մէկը կոչւում է բանալեպան (աշառչի-АШОУЩИЙ):

Բոլորովին նոյն ձևի միայն հակառակ գործողութիւններ են
անում բանւորները գործիքները բարձրացնելու ժամանակ: Ամեն
բան առաջ է գնում մեծ դանդաղութիւնով ու երկար աշխատան-
քով: Երբեմն հարկաւոր է լինում մի քանի տասնեակ միայն ձողեր
կապել և քանդել, ուր մնաց դեռ միւս աշխատանքները:

Քանի դեռ նաւթի արդիւնաբերութիւնը չէր գրաւել եւրոպա-
ցիների ուշադրութիւնը, հորերը եղել են շատ ցած, փորել են
առանց դժւարութեան, իսկ այժմ, քանի գնում, ցածրանում է նաւ-
թի մակերևոյթը: Սրանից մի 4—5 տարի առաջ հորերի խորու-
թիւնը եղել է սովորաբար 35—60 սաժէն, իսկ այժմ հասնում է
մինչև 200 և աւել սաժէնների (կայ մի հոր 205 սաժէն խորու-
թեան) ¹⁾:

Փորող բանւորների գործի գլխաւոր դժւարութիւնը նրանումն
է, որ միշտ պէտք է կանգնած լինեն բոլոր գործի ժամանակ: Երե-
ւակայեցէք. տեղը խոնաւ, ցեխոտ, միշտ քամիները վզվզում են

¹⁾ Համեմատէք պ. Դ. Կիւլպէնկեանի լողւածը «Մուրճ» 1891, № 9,
էջ 1070—1071, ծանօթութեան մէջ առաջ բերւած աղիւսակը:

փայտէ շինւածքի ճեղքերից ու դռներից... Զը գիտեմ աշնան և ձմեռայ օրերից որ և է մէկում արդեօք այդ հորերի մօտ աշխատող բանւորներն զգացել են մի մարդավարի տաքութիւն, թէ միշտ խոնաւութեան ու քամիների ձեռքից չեն իմացել, թէ ուր փախչեն:

Իրանք բանւորները մի շատ զարմանալի լեզուով են խօսում. երեք չորս լեզու խառնուող, հայերէն, թուրքերէն, ռուսերէն ու նոյն իսկ զաղստանի լեզուից բառեր: Հետաքրքրութեան համար այստեղ առաջ կը բերեմ միայն այդ 4—6 փորող բանւորների անունները. 1) Նասրախչի. սա մեր յիշած չորրորդ բանւորն է: Մաքրում է գործիքները և օգնում ձողերի հազցնելուն և քանդելուն: 2) Շտանգչի—վերեւից ձողեր տուղը: 3) Շտանգալթի—ներքեւից ձողերն ընդունողը և կապողը: 4) Աչառչի կամ կլիւննիկ և 5 լերեողչի—այս երկուսի աշխատանքները շատ նման են իրար:

Փորող բանւորների աշխատութեան տեղողութիւնը օրւայ մէջ ուղիղ 12 ժամ է: Այդ 12 ժամը նրանք լրացնում են 6 ժամ ցերեկը և 6 ժամ գիշերը բանելով կամ առուօտեան 6-ից մինչև երեկոյեան 6-ը և երեկոյեան 6-ից մինչև առաւօտեան 6-ը բանելով: Ամբողջ 12 ժամւայ ընթացքում երբեք չը նստել, միշտ այս ու այն կողմ գնալ, միշտ ոտի վրայ լինել...

Ամիջական նաւթային գործում ամենաշատ աշխատանք կայ փորելու գործի մէջ: Ոչ քուլոնների գործը, ոչ մաքրողների գործը չեն կարող հաւասարել սրանց: Այստեղ ֆիզիքական զրկանքները հասնում են իրանց զազաթնակէտին: Դժուար է երեւակայել այնպիսի առողջութիւն, որ մի քանի տարի դիմանայ այս աշխատանքին. ոսկրացաւը, խոնաւութեան այս անմիջական ծնունդը, անշուշտ կը բռնի հորի մօտ աշխատող բանւորին, եթէ մի քանի տարի աշխատի և չը փնտսի ուրիշ պատճառներից: Իսկ այդ բոլորիչ պատճառները շատ շատ են և շատ էլ հաւանական, ինչպէս մենք յետոյ կը տեսնենք:

Փորող բանւորները բոլորն էլ վարձոււմ են ամսով. նրանք անհրաժեշտ մարդիկ են հոր փորելու համար: Զի կարելի օրավարձով պահել այդ պաշտօնների մարդկանց, որովհետեւ այդտեղ ևս հարկաւոր է որոշ չափով գործի ծանօթութիւն, փորձաժութիւն: Բացի դրանից կարող է պատահել, որ ուղած ժամանակ չը գտնուի

օրավարձով ծառայող յարմարաւոր բանւորս Զը հաշւելով փորող վարպետին և իր օգնականին, միւս բոլոր փորող բանւորների ռոճկի մէջ մի աւելի ընկնող անհաւասարութիւն չը կայ, եթէ բոլորն էլ միեւնոյն տեղում են ծառայում: Զանազանութիւն կայ այս կամ այն հանքում ծառայողների մէջ. կան Ֆիրմաներ, որ աւելի են վարձատրում և կան էլ, որ պակաս են վարձատրում: Շատ քիչ զանազանութիւն են դնում երկար ժամանակ ծառայողի և նոր սկսողի մէջ: Ամսավճարը կարող է 15-ից մինչև 22 և նոյն իսկ 25 ռուբլու հասնել միեւնոյն մարդու համար զանազան Ֆիրմաներում և ծառայութեան զանազան ժամանակներում: Իսկ միեւնոյն Ֆիրմայում կարող է զանազանութիւնը լինել միայն ամսական 2 ռուբլու մէջ. 15 - 17 կամ 20 — 22 ռուբլի ամսավճար փորող բանւորների համար, ահա բաւականին տարածւած նորման:

2. Բանւորները նաեւ քաշելու գործում:

Քաշելու գործում ծառայող բանւորների աշխատանքը շատ թեթեւ է Ֆիզիկական կողմից համեմատելով փորողների աշխատանքի հետ: Այստեղի միակ պահանջն է լարւած ուշադրութիւն և փորձ: Քաշող բանւորներն էլ փորողների պէս վարձւում են միշտ ամսով և աւելի հազադիւտ են լաւ, վարժ քաշողները, քան վարժ փորողները: Փորելու գործը պահանջում է, ինչպէս ասացինք, բաւականին զգալի ֆիզիկական աշխատանք և, որ զլխաւորն է, սատանայական համբերութիւն, իսկ քաշելու գործը զգուշութիւն և միայն զգուշութիւն:

Քաշող բանւորների թիւը շատ քիչ է, համեմատելով փորողների թւի հետ, և ամեն տեղ միեւնոյնը: Ամեն մի հորից նաւթ հանելու համար հարկաւոր է ընդամենը չորս հոգի. երկուսը ցերեկը, երկուսն էլ գիշերն աշխատելու համար:

Երկու բանւորներից առաջինն է հարողը (тарта́льщикъ, սիւքեանի) իսկ երկրորդը վեդրաչի (ведёрщикъ) ¹⁾:

¹⁾ Առհասարակ նաւթալին գործում գործ են անում թուրքերէն, ռուսերէն և գերմաներէն բառեր, որոնց հալացնելը շատ դժւար է և երբեմն էլ անկարելի:

Հարողի միակ պաշտօնն է ընթացք տալ շոգեմեքենային և կանգնեցնել, Նա ալդ բանն անում է մի փոքրիկ անիւի միջոցով, որը թելերով միացրած է մեքենայի շոգետար խողովակներից մէկի հետ. երբ ալդ խողովակի դռնակը բաց է անում, շոգին ազատ դուրս է գնում բուրջի պատերի միջով և ցնդում օդի մէջ, որից և մեքենան կանգ է առնում կամ շատ թույլ գործում, իսկ երբ փակում է ալդ խողովակի դռնակը՝ մեքենան սկսում է աւելի արագ գործել, պտտոցնել գլանը, փաթաթել պարանը գլանի վրայ և դուրս նորից հանել նաւթով լիքը, Դուրը մնում է կախած, մինչև որ վեդրային առաջ է քշում սողնակը, դուրս նաւթը թափում և էլի շատ տանում սողնակն արագութիւնով ու, մեքենային հակառակ ընթացք տալով, հարողը դուրս իջեցնում է հորը, Այս է իսկապէս քաշող բանտրների գործը՝ գլխաւոր մասը, Պատահում են շատ չաճախ և ուրիշ գործեր, ինչպէս ցեխտուած հորը մաքրել, որի ժամանակ վեդրաշու պաշտօնն արդէն բաւականին դժարանում է. նա պէտք է ցեխ հանող ամբիկական դուրս հորի բերանի տակաւի վրայից մի կողմ քաշի, ցեխը թափի և նորից հորի բերանի ուղղութիւնով պահի, որ հարողն սկսի, մեքենային հակառակ ընթացք տալով, իջեցնել հորի մէջ. նա պէտք է բարձրանալ, լինի դա անձրևի, ձիւնի, սարսափելի քամիների ժամանակ (որ աղտեղում շատ սովորական է) 10 սաժէն բարձրութիւն ունեցող բուրջի գլուխը, որ քաշող անւի (ТАРТАЛЬНЫЙ ШКИВЪ) վրայից դուրս թռած պարանը տեղը քցիւ՝ Վալ նրան, եթէ մի փոքր անդդուլ եղաւ, եթէ ոտը մի քիչ սալթաքեց՝ ողջ տեղը ականջը կը մնալ:

Ասացինք, որ սրանց գործը պահանջում է ամենախիտ զգուշութիւն և ահա, թէ ինչու. հարողը մի քիչ անզգոյշ եղաւ, մեքենան կը տանի 2—5 սաժէննոց դուրս կը հասցնի քաշող անւին, կը ծալի շորի նման և նաւթը 10 սաժէն բարձրութիւնից կը թափէ քաշողների գլխին: Կարող է և բուրջի վերին մասերը կոտորել ու թափել քաշողների գլխին, նոյն իսկ սպանել: Նոյնպէս անզգուշութեան հետեանք է, որ երբեմն դուրս բարձրանում և սկսում է ցնցւել, տարուբերւել, բուրջի պատերին խփել. եթէ պատահի, որ կաշի քաշողներից մէկին, հոգոցն ասւած կը լինի:

Հարողների և վեդրայիների աշխատանքի տևողութիւնն էլ օրական ուղիղ 12 ժամ է: Այդ 18 ժամն առհասարակ դասաւորւում է այսպէս՝ 12 ժամ գործ 6 ժամ հանգիստ, նորից 6 ժամ գործ և 18 ժամ հանգիստ: Այս տեսակ դասաւորութիւնը շատ առաւելութիւն ունի 12 և 12 ժամ դասաւորութիւնից, նրանով, որ կարող է 18 ժամը դասաւորել այնպէս ինչպէս իր ցանկութիւնն է:

Հարողն ստանում է ամսական 15—22 ռուբլի ամսավճար, իսկ վեդրաչինները 12—16 ռուբլի: Ամեն մարդ կարող է կատարել վեդրաչու պարտականութիւնը, բայց հարողինը— ոչ: Առաջնի համար մի քիչ զգուշութիւն և ուրիշ ոչինչ, իսկ երկրորդի համար գիտենալ վարել մեքենայի հետ, ամենաթեթեւ շարժումներ անել տալ չետ ու առաջ և, որ զլխաւորն է, ծանօթ լինել գործին:

Ուշադրութեան արժանի երևույթն այն է, որ այդ երկու պաշտօններն առաջ մի մարդ է եղել կատարելիս, իսկ այժմ, փորձից խրատւած, թողել են այդ սովորութիւնը. մի մարդ չի կարող ուշադրութիւնն այնքան լարել, որ հսկի համ մեքենայի վրայ, համ էլ սողնակի վրայ: Բացի դրանից մենակ մարդն աւելի հեշտութիւնով կարող է քնել և դործը կանգնեցնել, իսկ երկուսը միասին եղած ժամանակ աւելի դժւար է այդ. խօսել, ծիծաղել, հանաքներ անել— իսկ քնելու դէմ կարելի է գործ դնել իրրև միջոցներ:

3. Օրավարչ Բանօրներ.

Նաւթային բոլոր գործերում աչքի են ընկնում երկու տեսակ բանւորներ. ա. ամսավարձ բանւորներ և բ. օրավարձ բանւորներ:

Օրավարձ ծառայողներն են հասարակ մշակները (чёрнорабочий): Սրանց ամենամեծ տոկոսը կազմում են պարսկահայատականները և ռուսները: Հայեր և լեզգիներ առհասարակ շատ քիչ կը պատահեն ձեզ հասարակ մշակների բաղմաթիւ խմբերի մէջ: Պարսկահայատականներն ունեն իրանց որոշ ժամանակը մեր կողմերը գործելու գալու. դա նրանց քաղի և ցանքսի միջի ժամանակն է: Երբ այդ ժամանակը լրանում է, նրանք գնում են հայրենիք, ցանում կամ հնձում և ապա չետ գալիս: Եթէ մի տան մէջ աշխատող ձեռքերի թիւը շատ է, մի երկուսը մնում են տանը, միւսները գալիս են աշխատելու երկար ժամանակով: Ուրիշ երևույթ են ներկայացնում ռուս բանւորները. սրանցից արդէն մի որոշ մշտական քանակութիւն կայ, որ օր աւուր աւելանում է թւով. բացի դրանից, նրանց քանակութիւնը առհասարակ ենթակայ է մշտական փոփոխութիւնների: Ռուսաստանի այս կամ այն ներքին նահանգի կամ զաւառի ժամանակաւոր բաց յաճախ կրկնող աղէտները (երաշտ,

անյաջող հունձ և այլն) միշտ քշում են դէպի Բագու ահագին թւով գործաւորներ, որոնք, կարիքից ստիպւած լինելով, համաձայնում են երբեմն շատ չնչին օրավարձով ծառայելու: Այդ տեսակ երեւոյթներից ամենամեծն 1891/92 Ռուսաստանի ներքին նահանգների սովն արտադրեց: Արդէն 1891 թւի ամառւանից սկսել էին լցնել Բագւի, Բալախանի և Սե-Քաղաքի փողոցները: Աշնանն այդ վցւողների թիւն արդէն անտանելի էր: Բոլորովին կը հեղեղէին Բագուն, եթէ, իր ժամանակին կառավարութիւնը միջոցներ ձեռք չ'առնէր կանգնեցնելու այդ աւերիչ տեղափոխութիւնը: Սարսափելի դրութիւն էր 1891-ի աշնանը և 1892-ի ձմեռն ժամանակ այդ սովեակների դրութիւնը Բագուում: Կանայք և երեխաները փողոցներում ընկած մուրալիս, իսկ տղամարդիկ ամենաողորմելի դրութեան մէջ աշխատելիս:

Թէ Բալախանի-Սաբունչեան նաւթահորերի շրջանում և թէ Սե-Քաղաքում աշխատանքի ամենածանր մասը սրանց վրայ է ընկնում: Նաւթի բազմաթիւ և ահագին ամբարներ փորել, որ կարողանան տանել 100 — 400 հազար փութ նաւթ, ճանապարհներ, փոքրիկ առուներ փորել նաւթի համար, որ հոսի ամեն կողմերից ամբարների կամ փոսերի մէջ. շատուանի նաւթի համար շինել ահագին լճեր, շրջապատելով հաստ և երկար հողէ պատերով, որոնց մէջ հնար լինի տեղաւորել միլիոնաւոր փթերով նաւթ. ամենածանր առարկաները, բեռներն ու ասրանքները տեղափոխել, ամեն բոպէ պատրաստ լինել օգնելու գործի մէջ վարպետներին կամ նրանց օգնականներին, կատարել նրանց ամեն մի հրամանը և այլն. մի խօսքով ամենածանր հողային աշխատանքներից սկսած մինչև ամենաթեթեւ հասարակ գործերը կատարել — ահա օրավարձ ծառայող մշակ-բանւորի գործը: Որոշ ոչ մի պաշտօն չունի մշակ-բանւորը. նա պէտք է կատարէ այն բազմաթիւ գործերը, որ անպակաս են միշտ գործարանների և նաւթահորերի շրջականերում: Փիղրիկական մեծ աշխատանք և ուրիշ ոչինչ: Նաւթային գործերում ոչ մի աշխատանք այնքան անհամաչափ կերպով չի վարձատրւում, որքան սրանց, այս ողորմելի դասակարգի, աշխատանքի:

Կան գործարաններ և հանքեր, որոնք մշակ-բանւորներից ևս վարձում են աճում, իրանց մշտական գործերը կատարելու համար,

բայց այդպիսիների թիւը շատ քիչ է: Առհասարակ այդ տեսակէն աշխատանքների՝ օրավարձը հաշոււում է 40—60 կոպէկ, չը նաշելով, որ ահագին պահանջ կայ օրով բանող ձեռքերի: Թէև օրով բանողների աշխատութեան վարձն արդէն հասնում է ամենաչնչին չափի, թէև այդ տեսակ աշխատանքի համար ահագին պահանջ կայ նաւթային գործերում, բայց էլի աշխատող ձեռքերի առաջարկութիւնն աւել է, քան պահանջը, որի հետևանքն է այն, որ արդէն բաւականին թւով անհատներ այդ դասակարգից մնացել են և միշտ մնում են պարբերաբար անգործ, այսինքն արտադրւում, ստեղծւում են աւելորդ մարդիկ—պրոլետարիատ: Մի փոքրիկ անշաջողութիւն նաւթային գործերում (ինչպէս 91 թւի կրիզիսը) և այդ աւելորդ մարդկանց թիւն արագ կերպով սկսում է աճել: Նոյն իսկ եթէ մի գործարանի կամ նաւթանքի գործերը վատ են դնում, մշակ-բանւորներից մի քանի հոգի իսկոյն ընկնում են աւելորդ մարդկանց շարքը:

Մշակ բանւորների վարձելու գործում այժմ սկսել է երևալ հետևեալ տղեղ երևոյթը: Բանը նրանումն է, որ լոյս են ընկել երբորդ անձնաւորութիւններ, որոնք կատարում են մի տեսակ միջնորդի դեր գործատուի և գործ կատարողների մէջ, ստանալով որոշ օգուտ: Այդ անձնաւորութիւններն յայտնի են երբեմն կապալառու, երբեմն խմբապետ (артелищеск) անունով: Սրանք վերցնում են որ և է աշխատանք կապալով և կատարել են տալիս իրանց վարձած մշակ-բանւորներին օրավարձով: Իրանք պարտք են համարում միայն հսկել, ոչ թէ աշխատել մշակների հետ, այնպէս որ ներկայանում են իբրև փոքրիկ դրամատէրեր կամ բուրժուաներ: Իրանց աշխատանքը, ինչ ասել կուզէ, որ անհամեմատ աւելի շատ է, քան բանւորի օրական 40—60 կոպէկը:

Հորերը փորելու նկարագրութեան ժամանակ մենք ասացինք, որ ռհասնում են նաւթային շերտին, գործիքները դուրս հանում ու սկսում քաշել: Այդ ալդպէս է, եթէ նաւթի հոսանքը փոքր է կամ թույլ է, և կամ հոսանք չէ, ալ մի լճացած շերտ և ալլն, իսկ եթէ լինի մի արագ հոսանք, մի մեծ լիճ, չըջապատւած հանքալին-երկրաբանական զանազան պայմաններով, եթէ ալ լճի մակերևութին սաստիկ զօրութիւնով ճնշելիս լինի նաւթալին դազը, կամ ալ դ նաւթի հոսանքի սկիզբը լինի աւելի բարձր տեղերում, քան նաւթադաշտի մակերևութն է, բնական է, որ

պէտք է հորի բերանից բարձրանալ և շատրւանի նման խփի դէպի վեր նաւթը: Այդպէս էլ պատահում է շատ անգամ. խփում է մի ժամից սկսած մինչև 1¹/₂, 2 տարի շարունակ, կանգնում, կրկին խփում, խողովակների բերանն աւազով ծածկում խցանի նման, մաքրում են, էլի խփում և ալլն: Շատրւանի ստացւիլն առհասարակ դժւար է գուշակել, դրա համար էլ շատ թէ քիչ հարուստ ֆիրմաները, նոր հոր սկսելու ժամանակ, սկսում են պատրաստութիւններ տեսնել, որ շատրւան խփած ժամանակ, չը կորցնեն նաւթի հոսանքները. սկսում են պատրաստել լճերի տեղեր, ամբարներ, նաւթ մղող գործիքներ, որ հաւաքածը խփեն ալս կամ ալն տեղ և ալլն: Հին փոսերը կարկատել տալ, եթէ կալ որ և է պակասութիւն: Մշակ բանւորների ամենաողորմելի ժամանակը շատրւանի խփելու ժամանակն է. 30—60—100 բանւոր-մշակներ (նաւելով շատրւանի չափին) թիրն ու բաները ձեռքերին, անդրաւարտիկները վեր քաշած, թեքերը լետ ծալած, մտնում են նաւթի առակների մէջ և անդադար դուրս տալիս միջի աւազը, նոր ճանապարհներ բաց անում, նոր փոսեր չինում, եղանակի պատերն աւելի ամրացնում, չը նաւելով, որ անդադար տեղում է նաւթալին անձերը և թրջում նրանց, բաւի բուն նշանակութեամբ: Շատրւանները երբեմն խփում են շատ կատաղի կերպով. եթէ նրանց հոսանքի դէմ, 5—6 սաժէն բարձրութեան վրայ չը գնեն 40—70 փութ ծանրութիւն ունեցող մի պատուար, նա կը կոտրուտէ բուրջի գլուխը և կը խփէ շատ բարձր, կը դառնալ մի օղիանման անձրև ու կը թափի վալս: Այդ ժամանակ արդէն բանւորները դառնում են իսկ «ջուրն ընկած» ալն զանազանութիւնով միայն, որ ջրի տեղը նաւթ է ալս գէպքում:

Գործը վերջացնում, դուրս են գալիս ծնկները նաւթով ու ցնխով կուլոււլած, բոլոր հագուստներն ու մաշերը նաւթաշաղախ, թրջւած—հնար չը կալ մաքրելու. փող չունեն, որ բաղանիս գնան, չոր չունեն, որ փոխեն, մէկը չունին, որ դարդերն ասեն ու մի սրտանց էլէ անխ քաշեն, հանգստանան...

Եթէ շատրւանը խփում է երկար ժամանակ, նրա վրայ ալ ևս ուշադրութիւն չեն դարձնում. ամեն բան կարգի բերելուց լետով, դնում են մի հսկող մշակ և ապահով կերպով դիմում հողի մի ուրիշ կտորի գլխին նույն խաղը խաղալու: Այդ մի մշակն հսկում է երբեմն մի ախպիսի շատրւանի վրայ, որ օրական կարող է տալ 100—200 հազար փութ նաւթ (սկիզբներում երբեմն շատրւանները տալիս են մինչև 1¹/₂ միլիօն—400 հազար փութ, իսկ լետով սկսում են նազել) և հանքատէրն, առանց խճահարւելու, տալիս է նրան օրական 40—60 կոպէկ, (?սմբ.) իսկ մնացած հազարները փառաւորապէս ծալում, իր անլատակ դրպանը գլորում ինքնաբաւական կերպով, որ ալդալիս «մեծ գործ» է կատարել:

Մշակ-բանւորների ժամանակամիջոցը 12 ժամ է (առաւօտեան

6-ից մինչև երեկոցեան 6-ը), հաշվելով դրա մէջ 1 ժամ ճաշելու և հանգստանալու համար՝ Ուրեմն մշակներն իսկապէս աշխատում են 11 ժամ օրական։ Ուղիղ ժամը 12-ին դադարեցնում են գործելը, ճաշում, մի քիչ՝ հանգստանում և յետոյ ժամը 1-ին էլի սկսում։

Մշակ-բանւորների օրավարձը զանազան է զանազան ազգութիւնների համար, որովհետև զանազան են և ազգութիւնները գործ կատարելու մէջ։ Ռուս մշակն աշխատում է արագ և եռանդով, նրա աշխատանքի մէջ կայ ոյժ, իսկ թուրք կամ պարսկահնդկական բանւորը ծուլ է, դանդաղ, նրա աշխատանքը ուժով չի առաջ գնում։ Դրա համար էլ ռուս մշակին վարձում են օրական 50—60 կոպէկով, իսկ թուրք կամ ուրիշ պարսիկ համաշարուն 40—45 կոպէկով։ Սակայն պէտք է նկատել, որ զժաւար գործերը տալիս են թուրք կամ պարսիկ բանւորին, չընայելով նրա ծուլութեանը. ռուս բանւորը կ'անի ամեն մի գործ արագ ու եռանդով, բայց օրինակ նա չի դիմանայ մի խոր ամբար փորելուն, այլապէս հարկաւոր է դանդաղ դիմացկանութիւն։

Նաւթահանքերի մէջ անմիջապէս նաւթը երկրից հանելուն նպաստող բանւորները սրանք էին։ Կան և գործակաւորներ, ապրանքի վրայ հսկողներ, նաւթ բաց թողնողներ և այլն, բայց դրանք մեզ չեն հատրբրբում։ Մեզ հետաքրքրող նաւթահանքերի գործաւորներին մէջ մնում է մի դասակարգ՝ արհեստաւորներ, որոնց մասին խօսելը թողնում ենք «օժանդակ արհեստներին» բաժնում։ Նաւթային գործի մէջ պահանջում են շատ տեսակ արհեստների վերաբերող գործիքներ, առարկաներ և նիւթեր։ Այդ պահանջն այնքան շատ է և այնքան շուտ շուտ պատահող, որ եթէ բոլոր կարիքները լրացնելու համար դիմեն գործարաններին, պէտք է, նախ՝ ահագին փող ծախսեն և երկրորդ—մի երկու մարդ ունենան, որ միշտ նաւթահանքից արհեստանոցներ և գործարաններ վազվզի, ձի, սայլ կամ մշակներ հետը տանելով։ Այս անհրաժեշտ կարիքն ստիպում է բոլոր քչից շատից կանոնաւոր ֆիրմաներին ունենալ իրան հանքատեղում մի փոքրիկ կամ մեծ արհեստանոց։ Կան մի երկու ֆիրմաներ, որ, ահագին գործերի պատճառով, ունին բաւականին մեծ գործարաններ միայն իրանց գործերը կատարելու համար։ Այդ-

պէս է նորել եղբայրներին, մասամբ Ծատուրեան և ընկ.-ը ¹⁾ և այլն: Իսկ միւս Ֆիրմաները պահուած են մի արհեստանոց փականագործական, ճախարակագործական (слесарное, токарное) և դարբնական բաժիններով: Որտեղ կան շոգեկաթսաններ, այնտեղ հեշտ է և ճախարակներ շուր տալ, դարբնոցի փքսերը փշել շոգու միջոցով: Իսկ որտեղ շոգու համար չարմարութիւններ չըկան, այնտեղ մի երկու արհեստաւոր և մի երկու մշակ բանւոր լեօլա են տանում գործերը:

4. Բանուորները շոգի պարտադրու են նաեւ հիշու գործում:

Շոգեկաթսանները բոլորովին նման են մեր վերնում նկարագրած նաւթակաթսաններին: Նրանց մէջ ածուած է որոշ չափով հում նաւթ գոլորշիացնելու համար, սրանց մէջ ածուած է ջուր (ոչ բոլորովին լիքը) նոյնպէս շոգիացնելու համար: Այնտեղի գոլորշիները գնում էին դիստեղատ դառնալու համար, այստեղի շոգիները գնում են մարդու ծառայելու, դառնալով շարժողութիւն: Սրկու դէպքում էլ մարդը, իւր խելքի շնորհով, օգտուած է բնութեան ուժերից. բաց է աճում նրանց, հանում թահնած տեղերից և ծառայեցնում իրան:

Բոլոր նաւթահաններն ունեն իրանց մի կամ երկու (կամ աւել) շոգեկաթսաններ, որոնց շոգին կառավարում, շարժում է բոլոր մեքենաները: Այդ կաթսանները կառավարելու համար նշանակում են մի մարդ, որ վաւելիքը և քամին կաթսայի տակ միշտ կանոնաւորէ. այդ մարդը կոչուած է հնոց ապան (качегаръ), իսկ այն տնակը, որի միջ տեղաւորուած է շոգեկաթսան, կոչուած է հնոցատուն (качегарка):

Բաղմաթիւ են այդ տեսակ փոքրիկ փոքրիկ հնոցատներ, նաւթադաշտի բոլոր անկիւններում. ամեն մի նաւթահանք, ամեն մի ջրաբուղի (հիմնարկութիւն (водокачка)), ամեն մի նաւթ մղող կաւարան ունեն իրանց համար սեփական շոգեկաթսաններ: Աւելացրէք սրանց եղած ու օր աւուր նոր նոր լոյս ընկնող բաւականին թւով փոքրիկ երկաթագործական գործարանների կաթսանները և կը տեսնէք, որ նաւթադաշտի շոգեկաթսանների թիւը ճշմարիտ, որ «բաղմաթիւ» է:

Ա. Հնոց ապաններ չաշտօնն այնքան միանների ոցժ չի պահանջում. բաւական է ծանօթ լինել գործին և կարելի է այդ

¹⁾ Որ ալում Մանթաշեան և ընկ.:

Ման. Խմբ.

պաշտօնը վարելու Բայց Ֆիզիկական տանջանքի տեղ այստեղ կայ մի ուրիշ տանջանք՝ ծայրայեղ զգուշութիւն և վախ։ Ամեն բոլոր սէտք է լարել ուշադրութիւնը, որ կաթսաների շոգին շատ չը զօրեղանայ։ Պէտք է միշտ շոգեցոյց սլաքին նայել, որ կաթսայի ոյժից վեր կամ պահանջածից աւել-պակաս չը լինի միջի շոգին, պէտք է համարեա միշտ օտի վրայ լինել, մանաւանդ, եթէ կաթսաները շատ են։ Հապա հնոցների արձակած մշտական տաքութիւնը, հապա նոյն հնոցների առաջացրած «անցնող» (СВОЗНОЙ) քամիները, հապա կեղտոն ու կաթսայի տրաքելու երկիւղը, հապա անուշադրութիւնից առաջացած սխալի համար նշանակելու տուգանքները... Տեսնում էք չը սպասած տեղից սրբան գրգռող, տանջանք պատճառող զգացմունքներ ու երեւոյթներ են երեւում, երբ մի քիչ նեղութիւն ենք պատճառում մեր ուղեղին մտածելու բանւոր մարդու, այդ մարդկային ցեղի խորթ որդիներին մասին։

Սրանց աշխատութեան սեւեռութիւնը ևս, ինչպէս միւս ամսով վարձուող բանւորներինն է, հաւասար է 12 ժամի։ Այդ 12 ժամը բաժանւում է առհասարակ այսպէս. մի օրում 18 ժամ, հանգիստ 6 ժամ, միւս օրում 6 ժամ, հանգիստ 18 ժամ. իսկ եթէ ուղեւան, կարող են բաժանել և այսպէս՝ 12 ժամ, հանգիստ նոյնպէս 12, բայց այս վերջին դէպքում մէկի աշխատանքն ընկնում է միշտ գիշերով, միւսինը ցերեկով, որ շատ անյարմարութիւններ ունի, դեռ չը հաշւելով միւս, վերելք չիշած, անյարմարութիւնները։

Հնոցապանները վարձւում են միշտ ամսով և լինում են միշտ երկու հոգի, որ կարողանան իրար փոխարինել աշխատանքները չը դադարեցնելու համար։ Նայելով ծառայած տեղին և վարձուողի փորձաժութեանը, ամսավճարը լինում է 18-ից մինչև 25 ռուբլի։ Քիչ մարդու կարելի է հաւատալ այդ պատասխանատու պաշտօնը, որի պատճառով կարող է գործը դադարել մի կամ մի քանի օրով, կարող է ահագին մեծ հասնել կաթսայի տրաքելով կամ տակը փոս ընկնելով։

Բ. Մեքենապաններ (машинники)։ Որտեղ կան մեքենաներ և մղիչներ, այնտեղ անհրաժեշտ է ունենալ և մեքենապան։ Ինչպէս արդէն անունն էլ ցոյց է տալիս, սրա գործը մեքենաների վրայ հսկելն է, նրանց մաքրելը, պտոյտ եկող, շարժւող մասերի

վրայ իւղ ածելն է։ Չը պէտք է սրանց խառնել մ եք են ա վ ա ռ ն ե Ր ի (МАШИНИСТЪ) հետ. մեքենավարի գործն է շինել, քանդել, շարժել մեքենաները—այսինքն մի արհեստի, տեխնիքայի գործ, իսկ սրանցը միայն հսկելու, աշխատելու պաշտօն, որ կարող են կատարել նոյն իսկ պատանիները (15—20 տարեկան)։ Մեքենապանների թիւը լինում է մի տեղում 2, մէկը գիշերւայ, միւսը ցերեկւայ համար։ Սրանք կարող են իրանց ժամանակը բաժանել ծիշտ այնպէս, ինչպէս հնոցապանները։ Տեղադրութիւնը լինելու է 12 ժամ աշխատանք, ոչ աւել։ Այս գործն անհամեմատ աւելի հեշտ, աւելի հանգիստ է, քան հնոցապանինը, եթէ, բացի մեքենաների վրայ հսկելը, ուրիշ գործեր չը յանձնեն։ Բայց առհասարակ բոլոր ծառայողներին յանձնում են ուրիշ գործեր էլ, եթէ տեսնում են նրան ազատ։

Մեքենապաններն էլ վարձւում են միշտ ամսով, ամսական 10—18 ռուբլի վարձով։

Բացի չիշած բանւորներից նաւթ մղող կայարաններում կան և ընդունող գործակատարներ (приёмщики), որոնց պարտականութիւնն է պահեստառեղերի մէջ նաւթ ընդունել զանազան հանգերից, չափել ընդունած նաւթը և յանձնել թւերը գրասենեակին։ Սրանց գործը (առհասարակ այդ կայարանների բոլոր գործերը, բացի չիշած երկուսից) նպաստում է սաստիկ ծուլութեան. օրւայ մէջ 2—4 ժամ նաւթ ընդունել և ֆնայած ժամանակը թէք ընկնել կողքին... Նաւթ ընդունողներն էլ ընդհանրապէս լինում են ցերեկւայ և գիշերւայ համար առանձին, եթէ կայարանի կառավարիչները չեն աշխատում տիրոջ չորս գալու։ Համար տանջել միայն մի մարդու։ Վարձւում են ամսով, ամսական 25—40 ռուբլի ռոճկով։

Աւելորդ է խօսել հասարակ տնային ծառաների և աղախիների համար, որովհետեւ դրանց կատարելու գործն ու աշխատանքը բոլորին յայտնի է։ Միայն հարկաւոր է այսքանն ասել, որ բաւական բաղմամբիւ է այդ դասակարգը։

Բ. ԲԱՆԻՈՐՆԵՐՆ ԱՐԴԻԻՆԱԳՈՐԾԱՐԱՆՆԵՐՈՒՄ

Նոյն ամսով վարձւող, նոյն օրով վարձւող, նոյն հնոցական, մեքենական և այլն բանւորները դուք կը տեսնէք և այստեղ—Սև-

քաղաքում: Աշխատանքները նոյնը, դրութիւնները նոյնը, մարդիկ նոյնը—եթէ վերցնենք նրանց իբրև ամբողջ Կաշխատենք այստեղ ներկայացնել միայն աշխատանքների զանազանութիւնը, իբրև լրացնող նախընթաց նկարագրութիւնների: Այստեղ ևս բանւորները մի քանի տեսակի են բաժանւում և կրում զանազան անուններ, ինչպէս և նաւթադաշտի գործերում:

Ամսավարձ բանւորների. 1. Հնոց ապաններ: Սրանց գործը ճիշտ այն է, ինչ նաւթադաշտում եղածներինն է, միայն այն զանազանութիւնով, որ այստեղ հնոցապանն առհասարակ հրակում է շատ կաթսաների վրայ, իսկ այնտեղ մի կամ երկու երեք կաթսաների վրայ: Ուրեմն այստեղի հնոցապանի գործն աւելի ևս դժւար է: Դժւարութիւնն էլ աւելի սաստկանում է, երբ ուղի առաջ ենք ունենում, որ նաւթը բոլորովին գոլորշիացնելու համար հարկաւոր է 80° — 300° տաքութիւն Յէլսեուսի ջերմաչափով և այդ տաքութեան առաջ միշտ ման է գալիս (օրը 12 ժամ) հնոցապանը: Նաւթադաշտում կաթսաները առհասարակ փակ շինութիւնների մէջ են դրած լինում, իսկ այստեղ— ուշ: Հնոցապանը ման է գալիս հնոցների առաջ, բաց օդում, ենթակայ ամեն տեսակ կլիմայական փոփոխութիւնների (քամի, անձրև, արև և այլն), որի հետևանքը լինում է շատ շուտ կրկնող հիւանդութիւն: Ռոճկի չափը նոյնն է. 18—25 ուղբլի: 2. Մեքենապաններ: Սև-Քաղաքում մեքենապանների թիւն անհամեմատ աւելի է և մեքենապանի գործն աւելի շատ է, քան նաւթադաշտում. այստեղի բազմաթիւ մղիչները (НАСОСЫ) և շոգեշարժները պահանջում են աւելի աշխատանք և աւելի թիւ աշխատող ձեռքերի: Պաշտօնը բոլորովին նոյնն է, ոտճիկը նոյնպէս, ժամանակը նոյնպէս:

3. Նաւթաբաշխներ (СРОНИЩЕ): Նաւթագործարանի ընդունարան կոչւած բաժնում դրած է 3 բաժանմունքներից բաղկացած մի արկղ, որ խողովակներով միացած է նաւթի փոքրիկ պահեստների (րեզերւուար) հետ, իսկ կաթսաների շոգետար խողովակներն, անցնելով սառնարանների միջով, ուր գոլորշիները հեղուկ են դառնում, գալիս—բացւում է ընդունարանում, այդ արկղների վրայ: Նաւթաբաշխը պէտք է հսկէ միայն այդ խողովակից հոսող դիստիլատի վրայ, որ չը լինի թէ զազոլինը (թեթև նաւթը), կե-

րոսինը և ծանր իւղերն իրար խառնւեն: Մի առանձին աշխատանք չը կայ. պահանջւում է միայն միշտ լարւած մնալ: Եթէ պատահեց, որ նաւթաբաշխը սխալւեց ու գազովինը կամ ծանր իւղերը խառնեց կերոսինի դիստիլատի հետ, նա կամ կը վռնուի գործարանից, կամ տուգանքի կ'ենթարկուի: Ամեն մարդու չեն յանձնում այդ պաշտօնը. քչերը կարող են շոգիններից ճանաչել, թէ ինչ է հոսելու խողովակից: Հարկաւոր է բաւականին փորձւած լինել, որ կարելի լինի լաւ նաւթաբաշխութիւն անել: Աշխատանքի ժամանակը կրկին 12 ժամ է և բաժանւած ճիշդ այնպէս, ինչպէս հնոցապաններինը, բայց ուժիկն այն չէ ինչ նրանցը, որոնք ստանում են ամսական 18—30 ուրբի ուժիկ: Այս պաշտօնը կազմում է մի տեսակ անցողական երևոյթ հասարակ բանւորների և ինտելիգէնտ աշխատաւորների մէջ:

Օրավարձ բանւորներ: Օրավարձ ծառայողները մշակբանւորներն են (անմիջական նաւթային գործում). արդէն որ մի անգամ մշակ բանւորի կատարելու գործերը մասամբ թւած է վերելում, մեզ մնում է աւելացնել միայն այս, որ նոյն աշխատանքները, դեռ մի քանիսն էլ վրան աւելացած, կատարւում են այստեղ: Հողային աշխատանքները և տեղափոխութիւնները միշտ կազմում են բանւոր-մշակի աշխատանքների գլխաւոր մասերը: Բանելու ժամանակը և օրավարձը բոլորովին նոյնն է, ինչ նաւթադատում: Ուրիշ կերպ չէր էլ կարող լինել. եթէ նաւթադատում վարձագինն աւելի լինէր, Սև-Քաղաքից կ'առնէին մի կտոր հաց և խմբով կը ճանապարհւէին դէպի նաւթահորերը. ծուխ չեն ունենալ այդ դէպքում: Ընդամենը 10—12 վերստ տարածութիւն է: Այնքան կը լցւէին վարձագնի բարձր տեղը, որ միւս օրն իսկ կ'ընկնէր և կը հաւասարւէր Սև-Քաղաքի վարձագնին: Այ ինչ ասել է պահանջ և առաջարկութիւն աշխատող ձեռքերի:

Կան մի քանի տեսակ ուրիշ աշխատանքներ ևս, որոնք փոքր գործարաններում անուս կամ թիրուռ մարդկանց ձեռքին են լինում, իսկ մեծ գործարաններում դարձնում են արդէն որոշ գիտութեան, ցնդի տէր մարդկանց գործ: Որովհետեւ այդ աշխատանքների մէջ ֆիզիկական տանջանքներ, միամտերի աշխատանք չի պահանջւում և, բացի դրանից, վարձագինն անհամեմատ աւելի է, քան հասարակ բանւորներինը, դրա համար

էլ մենք թողնում ենք այդ վարպետներին, մեքենագործներին և քիմիկոսներին (չառ դէպքերում միայն Աստուած քիմիկոս համարէ) իբրև ինտելիգէնտ աշխատատէրներին:

*
* *

Նաւթային գործերում եղած բանւորների դուռթիւնով հետաքրքրուողի աչքից չի կարող փախչել մի բաւականին հետաքրքրական և խորատկան երևույթ. բանւորներ վարձելու ժամանակ խտրութիւն է դրւում ազգութիւնների մէջ: Ամսական վարձի տրուող գործերում, ուր, ի հարկէ, աւելի պատասխանատուութիւն կայ բանւորի վրայ, քան օրավարձի գործերում, շառ դժւարութիւնով են վարձում ռուս բանւորին: Քիչ կը պատահի տեսնել ռուս հնոցապան, նաւթաբաշխ, հարող և այլն: Այդ պաշտօնները տրւում են առհասարակ հայերին, գերմանացիներին, լեզգիներին և, մասամբ, թուրքերին: Այդ երևույթի պատճառը այն է, որ քիչ կը պատահեն ռուս բանւորներ, որ ամսական 2—3 անգամ մի լաւ կը կոնծաբանեն: Հայ բանւորը դեռ պահում է իւր զիւղական բարձր վարքի մաքուր կողմերի մեծ մասը: Հայ բանւորը երկար չի մնում նաւթային գործերում. դալիս է, մի քանի (ռուբլի) հաւաքում, գնում, այնպէս որ միշտ հայ բանւոր դասակարգը թարմանում է նոր, զիւղական հոսանքներով. ուղարկելով մի քիչ «քաղաքակրթածնեւրին» զիւղ: Ով երկար մնում է, նա ենթարկւում է կեանքի ազդեցութեանը. ընդունում է և վատ և լաւ կողմերը: Ինչ ասել կուզի, որ Մահամէդի անդրդւելի հետեւողները չեն իմանում ոչ գինի, ոչ արաղ. գոնէ աշկարայ երբէք չեն հարբում:

Հարեցողութիւնը այդ պատասխանատու պաշտօններում կարող է հասցնել իսկապէս սարսափելի հետեւանքների. դուք կարող է բարձրանալ մինչև անիւր, խփել սրան-նրան, շոգեկաթսան կարող է տրաքել և ալլն: Հապա նիւթական փնտնները. դիստիլատները կարող են խառնել իրար, հարբած հարողը կարող է քնել և նախ չը քաշել, մեքենապանը իւղը փչացնել, մղիչները անմաքուր պահել և ալլն և ալլն, որ մէկը թւա:

Ուրիշ է օրավարձի գործերում: Այստեղ լիակատար առաւելութիւնն ընկնում է ռուս բանւորի կողմը: Ինչպէս ասացինք արդէն, օրավարձի գործերում հայեր և լեզգիներ համարեան չը կան. ասպարէզը մնում է պարսկահպատակ թուրքերին և ռուսներին: Բոլոր

գործերում (չը հաշված շատ ծանր գործերը) ուրախութիւնով ուսումնառին կը տան օրական 60 կոպէկ, քան թուրքին 40—46 կ.։ Հարեց ուսումնառը, կարող են այդ օրը չը հաշել, հեռացնել. ամսով չի վարձւած, որ դժւար լինի, պատասխանատու թիւն չկայ, որ վախենան։ Այս երևոյթը շատ տարածւած է։

Մի ուրիշ խտրութիւն ևս. կան մի քանի գործարաններ, ուր ականերէ խտրութիւն են դնում ազգութիւնների մէջ, ոչ այնպէս ինչպէս յիշւած է, ոչ։ Հայ գործարանատէրն ընդունում է իր գործարանում ամեն ազգի պատկանող մարդկանց, իսկ ուսումնառները (իսկայէս ոչ գործարանատէրերը, այլ կառավարիչները) չեն ընդունում իրանց գործարանում հայ բանւորներ։ Սա շինծու բան չէ, սա ֆակտ է։ Օրինակները բազմաթիւ են և ամենօրեայ—կասկածել չի կարելի։ Հասկա մեր դրացի թուրքերը. բոլոր ինտելիգենտ աշխատաւորները թուրք գործարաններում հայեր կամ ուսուներ են, իսկ հասարակ գործերում—ոչ մի հայ, ոչ մի ուսու, բոլորն էլ մահմէդականներ։ Խտրութիւնը ականերէ է։

(Կը շարունակուի)